

SOOLISELT MARKEERITUD SÕNAVARA TRÜKIAJAKIRJANDUSES

Kerli Olt

Tartu Ülikool

Artikkel on osa uurimusest, mis vaatleb sooliselt markeeritud sõnavara kasutamist eri tüüpi tekstides. Artikli aluseks olev materjal on kogutud Eesti Ekspressi kultuurilisast "Areen" 25.09.03 ja 06.11.03 – 18.12.03. Eesmärgiks on anda ülevaade, kui suures ulatuses ja mis kriteeriumidest lähtudes kategoriseeritakse isikut sootunnuse järgi ja milliseid keelelisi võimalusi eesti keel selleks pakub.

1. Keeleline sugu ja sooline keel

Indoeuroopa keeltele omane grammatiline sugu on klassifitseeriv kategooria, mis jagab kõik nimisõnad kahte või kolme klassi: mees-sugu, naissugu ja osas keeltes ka kesksugu. Oma tekkelt ei ole grammatiline sugu otseselt seotud biloogilise soo mõistega. Pigem usutakse algse vastanduse aluseks olnuvat tähendusopositsioon 'elus' : 'elutu' või 'aktiivne' : 'passiivne' Ilmselt on aga vastandus 'aktiivne' `passiivne' olnud indoeurooplaste silmis selges korrelatsioonis biloogilise soovastandusega `mees' : `naine' (Ross 1996: 102–103).

Indoeuroopa keeltes on elus tegija mees (saksa *der Sänger*, vene *певец*). Selleks, et tegijat peetaks naiseks, tuleb sõnale lisada sookategooriat tähistav tunnus (saksa *die Sängerin*, vene *певца*). Naistegija on tegija erijuhtum. Samale tendentsile viitab ka soome

keeleteadlane Fred Karlsson. Fred Karlsson osutab sõnade *mees* ja *naine* tähendust käsitledes asjaolule, et lingvistiline meessookategoria on tunnusmärgita ja naissookategoria tunnusmärgiline. Grammatiline meessugu on seega põhikategoria. Sellised suhted tulevad eriti esile grammatilist sugu omavates keeltes, kus meessoost sõnad on tuletusliiteta, naissoost sõnad seevastu tuletusliitega (Karlsson 1974: 26).

Eesti keel on soome-ugri keel ja meie grammatilises süsteemis sookategoria puudub. Eesti keeles tähendab *laulja* seda inimest, kes laulab, olenemata tema soost. Hiljem on teistest keeltest laenatud tuletusliidete (*tar*-liide soome keelest ja *nna*-liide saksa keelest) abil tekkinud küll võimalus laulja naissoolisust rõhutada ja öelda *lauljatar*, *lauljanna*, aga see ei tähenda, et *laulja* märgiks nüüd ainult meessoost lauljat. Lisaks *tar*- ja *nna*- tuletusliidetele võib eesti keeles tegija naissoolisust eristada ka liitsõnalise väljendusviisi abil (*meesüliõpilane naisüliõpilane, esimees : esinaine*) (Ross 1996: 103–104).

Soome-ugri ja indoeuroopa keeled erinevad ka inimest tähistava sõna grammatilise soo ning tähenduse poolest. Indoeuroopa keeltes on see sõna ikka meessoost ning enamasti on tal kaks tähendust: 'inimene' ja 'mees' (nt ladina *homo*, prantsuse *homme*, inglise *man*). Aga läänemeresoome keeltes tähendab sõna 'inimene' kas ainult inimest või täpsema määratluse korral just vastupidi naist: karjala keeles *imehnine*, *inehmine* 'inimene, naine', lüüdi keeles *inahmoi*, *inehmine* 'naine', vepsa keeles *inehmoi*, *inehmo*, *inehmei* — sõimu-sõna inetu ja laisa naise kohta (Ross 1996: 103–104).

Fred Karlsson toob oma artiklis näiteid selle kohta, et sarnaselt indoeuroopa keeltele võib ka soome keeles meest märkivat sõna kasutada laiemalt, inimest (k.a naisinimest) hõlmavas tähenduses. Nii grammatiline meessugu kui ka meessugupool on tunnusmärgita kategooria. Keeles ilmneb see semantilise neutralisatsioonina: meessugu märkivat sõna võidakse kasutada mõlema soo väljendamiseks. Väidet ilmestavad mitmed soome keele liitsõnad, tuletised ja idioomid. Näit. *mieshukka* 'inimkaotus', *mieskohtainen* 'isiklik', *esi-isät* 'esivanemad', *piparkakku-ukko* 'piparkoogimehike' *ukko-kuusi* 'põliskuusk' *veljenkäsi* 'vennakäsi' *virkaaveli* 'ametivend' Seega komponendid *mies*, *isä*, *ukko*, *veli* ei pruugi tingimata mär-

kida ainult meessoost olendeid, vaid opositsioon meessugu/naissugu on neutraliseerunud ja meessoost sõna väljendab kogu referendihääl, kuhu võib kuuluda ka naissoost isikuid (Karlsson 1974: 27).

Sama tendentsi on soome keeles märkinud mitmed teisedki keeleteadlased. Soome keeles on grammatilise soo puudumisest hoolimata siiski näiteks soolisi ütlusi (*mennä aikoille* 'muutuda kõlbmatuks'), ametinimetusi (*lakimies* 'jurist', *lautamies* 'kohtukaasistuja') ja omadussõnu (*miehekäs* 'mehine' *akkamainen* 'eidelik'). Need sõnad nii väljendavad kui ka toodavad arusaamu soost. Ametinimetuste soosidusest on viimasel aastakümnetel püütud lahti saada (nt *pankkitoimihenkilö* varasema *pankkineiti* asemel), kuid need elavad siiski edasi argikeeles. Keelekasutuse soosidusest räägib nii *Nykysuomen sanakirja* näitelauseste kui kaubanduslike tootenimedega uurimine. Pirkko Nuolijärvi (1992) on märkinud, et sõnaraamatud peegeldavad ühepoolset meeste nägemust maailmast. 1960ndate alguses ilmunud "Nykysuomen sanakirjas" on mehi iseloomustatud omadussõnadega: *iseseisev, tahtejõuline, tark, julge* ja *vankumatu, noorukina sihiteadlik ja mehena kindel*. Naised on *õrnad, tagasihoidlikud, ilusad, võluvad, edevad* ja *uudishimulikud*. Naiste kohta on ka väljendid *pehme ja õrnaloomuline naine, argi tasane* ja *uue maadidruk, tagasihoidlik abielunaine*, aga ka *tujukas naine* jne. Ka Koivunen ja Liljeström (2003) on osutanud, et *mehise* sünonüümideks antakse *tugev, vankumatu* ja *juolge*, naiselikkust näitlikustatakse sõnadega *õrnus, uhkeldamissoov* ja *võlvus*. Tootenimetuse valikul saab tervislik rukkileib ikka mehe nime, keelatud küpsised ja šokolaad aga saavad naisenime (Koivunen, Liljeström 2003: 48).

Sarnane tendents on iseloomulik ka näiteks eesti keele liitsõnadele. Liitsõnades võib meessugu märkiva sõnaga märkida ka naisi, juhul kui võrdväärne naissugu märkiv sõna puudub (näiteks *jahimees, ametimees, naljamees*). Igapäevane on sõna *esimees* kasutamine nii kõrgel positsioonil olevate mehe kui ka naise kohta.

Eesti keele grammatilise süsteemi põhjal võiks väita, et meie keel on neutraalne ning erinevaid sugupooli koheldakse keeles võrdselt. Keerulisemaks muutub asi siis, kui liigume grammatiliselt süsteemilt keele kui suhtlusvahendi ning maailmapildi peegeldaja juurde. Sõnaraamatute analüüs (vt Olt ilmumas) näitab, et eesti

keele sõnaraamatutes on mehi märkivaid sõnu umbes kolmandiku võrra rohkem kui naisi märkivaid sõnu. Sellegipoolest on mõningaid allrühmi, kus naisi märkivaid sõnu on rohkem kui mehi tähistavaid sõnu. Need rühmad on: 1) abielulisus, 2) vanemus ja 3) moraalsus.

Abielunaist märkivaid sõnu on sõnaraamatutes ligi neli korda rohkem kui abielumeest märkivaid sõnu. Abielunaist märkivate sõnade rohkus on tingitud sellest, et abielunaist nimetatakse tema mehe ameti (*õpetajaproua*) ja positsiooni (*popsinaine*) kaudu. Abielumeest tema naise ameti ja positsiooni kaudu ei nimetata.

Emadust märkivaid sõnu on sõnaraamatutes kolmandiku võrra rohkem kui isadust märkivaid sõnu. Isiku moraalist ja seksuaalsest käitumisest lähtuvaid nimetusi on naise kohta 3,5 korda rohkem kui mehe kohta. Kui välja jätta süütut tüdrukut märkivad sõnad, on 90% naiste moraalile viitavatest sõnadest tugevalt negatiivse konnotatsiooniga (armukest, lõbunaist, vallasema märkivad nimetused). Meeste kohta sellised sõnad puuduvad. Meesterahva moraalile viitavad sõnad on pigem naljatlevad (*seelikukütt, elumees*) kui hukkamõistvad.

Isiku sotsiaalsele positsioonile viitavaid nimetusi on meeste kohta seevastu ligi kaks korda rohkem kui naiste kohta. Meeste kõrget positsiooni näitab varaline jõukus (*kaukamees*). Naise positsiooni märgitakse muuhulgas tema abikaasa ameti, päritolu või jõukuse kaudu (*miljonäriproua, kuningaemand, ministriproua*), meeste puhul seda ei tehta. Näiteks *presidendiproua* ja *proua president* on eri tähendusega sõnad, seevastu *presidendihärra* ja *härra president* tähendavad mõlemad meessoost presidenti.

Mees-lõpulisi liitsõnu (meremees, jahimees) on ametinimetuste hulgas üle kahe korra rohkem kui *naine-lõpulisi liitsõnu* (nt. *turunaine, pesunaine*), *mees-algulisi liitsõnu (meesliipsja, mees-sanitar)* aga alla poole *nais-alguliste liitsõnade* hulgast (*naisminister, naislendur*). Sõnavara analüüs kinnitab, et meestel ja naistel on ühiskonnas erinevad rollid ja neid karakteriseeritakse eri tunnuste alusel. Kristiina Ross kirjeldab värvikalt, millised raskused tabasid teda siis, kui ta "Eesti keele grammatika" ühe kaasautorina morfoloogiapeatükile näitelauseid välja mõtles: "Ilusast soomeugrilisest sugudevahelisest tasakaalust polnud enam jälgegi ning ma olin täiuslikult omandanud indoeuroopaliku soogrammatika: mees =

subjekt, aktiivne tegija; naine = passiivne objekt, kellega aeg-ajalt kokku puututakse.” Kristiina Rossi sõnul *Mees vajus mõtteisse* tundus täiesti neutraalne lause, aga *Naine vajus mõtteisse* mõjus naljakalt. “Sisseütlevalt käändelt, mida lause illustreerima pidi, pöördus tähelepanu vägisi küsimusele: mis asja sellel ka mõelda peaks olema?” (Ross 1996:106.)

2. Feministlik keeleuurimus

Sugupoolte avaldumine keeles, kultuuris ning ühiskonnas on feministliku lingvistika uurimisobjektiks (Nuolijärvi, 1992, 46). Feministliku keeleuurimise lähtepunktiks on tõdemus, et keel — paljudes ajalooliselt ja kontekstuaalselt erisugustes vormides ja kasutus-seostes — on “alati juba” tähenduslik. See seab piire sellele, mida ja kuidas saab öelda, väljendada, mõista ja nimetada. Kui mingile asjale, nähtusele, kogemusele antakse nimi, põimitakse see keele kaudu laiematesse tähendussüsteemidesse, mis omakorda tähendab selle asja, nähtuse, kogemuse suhestumist ühiskonna väärtus-, normi- ja võimustusüsteemidega (Cameron 1992: 7).

Võimukandjad rakendavad keelt oma eesmärkide saavutamiseks. Keel on ühteaegu nii võimu tööriist kui ka varjatud võimu kandja. Seetõttu on keelekasutus lahutamatu teda ümbritsevast ühiskonnast ning seal valitsevatest võimusuhetest ja neid põhjendavatest ideoloogiatest (Põldsaar 2001: 99).

Feministlikud keeleuurijad rõhutavad, et keel, mida me ühiskonnas kasutame, on meeste kui dominantse grupi poolt loodud ja kajastab seega meeste maailmanägemust. Feministliku lingvistika üks alusepanija Dale Spender ütleb, et mehed kujundavad ühiskonnas kasutusel oleva keele ning maailmavaate. Naised, kel puudub võimalus meeste loodud keele kaudu oma kogemusi väljendada, omandavad meeste maailmanägemuse (võõranduvad) või leiavad, et neil pole võimalik oma mõtteid edastada (vaikivad) (Spender 1980: 144).

Soome filosoofid Anu Koivunen ja Marianne Liljeström väidavad, et keele nägemine sotsialiseerumise ja seda kaudu ka soo-identiteedi omaksvõtmise valdkonnana — kogemused liigendatakse

ju “alati juba” tähendusi kandvas keeles — tähendab keele asetumist võimukasutuse võtmevaldkonnaks. Keeleline võimukasutus ei ole otsene või selge, kuna keel ei ole (ainult) abstraktne süsteem, vaid konkretiseerub vastavalt olukorrale mõtlemises, kõnes, kirjutuses ja tegudes. Keeleline rõhumine on seega rohkem kontrolliv kui otseselt direktiivne: see juhib ja määrab tähenduse moodustumist näiliselt nähtamatuna. Feministlik lingvistika ongi küsinud, kuidas keel kontrollib naiste mõtlemist, kõnet, kirjutust ja tegevust (Koivunen, Liljeström 2003: 48).

Milline on aga meedia roll keeleühiskonnas? Meedia (sealhulgas ka trükiajakirjandus) kajastab ühiskonna juhtgrupi maailmavaadet. Meedia mitte üksnes ei vahenda ühiskonnas toimuvat, vaid loob ja taastoodab ühiskonnas üldkehtivaid arusaamu. Nende arusaamade hulka kuulub ka see, missugune peaks olema “normaalne” mees ja naine, mis on “naiselikud” ja “mehelikud” omadused ning mis seda ei ole. Seega meedial on kindel koht soorollide väljakujunemisel ja juurdumisel ühiskonnas (Erinevad, aga võrdsed 2003: 23).

3. Sooliselt markeeritud sõnavara Areenis

Vaadeldavates ajalehenumbrites oli 204 meest märkivat sõna ja 183 naist märkivat sõna. Eraldi vaadeldakse üksiksõnu, tuletisi, *mees-* ja *nais-*algulisi liitsõnu ja sõnadega *mees* ja *naine* lõppevaid liitsõnu. Tuletised ja liitsõnad võib jagada kahte rühma. Ühes on sellised sõnad, kus põhisõna on sooliselt markeeritud ja tuletis või liitsõna kas muudab alussõna sugu (*kuninganna*) või iseloomustab põhisõnaga nimetatud isikut mingi piirava tunnuse järgi (*külamees*). Teise rühma kuuluvad tuletised ja liitsõnad, mis ise ei ole sooliselt markeeritud (*supleja*, *kirjanik*), aga mida võib liite või täiendsõnaga sooliselt määratleda (*suplejanna*, *naiskirjanik*).

3.1. Üksiksõnad

On terve hulk nimetusi, kus on eraldi sõna mehe ja naise tähistamiseks. Need on paralleelnimetused ja tähistavad võrdväärseid

mõisteid, kus sooline eristamine on loomulik ja vajalik (*mees ja naine, ema ja isa, härra ja proua* jne). Uuritud ajalehematerjalis oli 165 meest tähistavat üksiksõna ja 150 naist tähistavat üksiksõna.

Selle keskel seisab heleda kehaga mees, käed puuvilja haaramiseks üles tõstetud. (Areen 18.12.03)

Postfeministlik ajastu tõdeb, et "alastuv naine" on tüüp, kes ei täidagi ümbritsevat ruumi sajabrotsendiliselt oma egoga. (Areen 11.12.03)

*Tema kirjutamine ja kirjutatu, iseäranis 1925. aastal ilmunud romaan *Proua Dalloway*, mängib nii Virginia Woolfi enda kui ka järgnevate prouade elus väga olulist rolli (Areen 25.09.03)*

Tsibihärbläseq on Obinitsa kandi tüdrukud ja poisid, kes ei häbene ka moodsal ajal seto laulu üles võtta, kuigi suuresti ollakse veel harjunud, et seto laul on üks vanade naiste asi, üks muistse aja veider ajaviide (Areen 06.11.03)

Ka meeste ja naiste kohta kasutavad slänginimetused on selles mõttes võrdväärised:

Karikatuursed etüüdid, rolli sisse- ja rollist väljahüppamised, iroonia ja paroodia — lavalt õhkub sedasama enesekindlat karisimat, millega lavaka kutid tibisid rajalt maha saevad. (Areen 06.11.03)

Tuuli (21) on hea välimusega, hästi abivalmis ja tore tšikk, seltskonna üks säravamaid tüüpe ja kõigi poolt armastatud ja kallistatud. (Areen 11.12.03)

Tunneme ära rahvalikud rullnokad ja vanaeided, mängu astub ka Doris Kareva ja Valdo Pandi taolisi peenemaid figuure. (Areen 06.11.03)

Sõnadega *kutt*, *tibi*, *tšikk*, *rullnokk* ja *vanaeit* märgitakse kindlaid inimtüüpe, kellele omistatakse kindlat välimust ning isikuomadusi.

Naiste kohta on kasutusel palju negatiivse seksuaalse varjundiga sõnavara (vt Olt 2002). Ka Areen kasutab sellist sõnavara meelsasti. Analüüsitud materjalis esines kolm korda sõna *lits* ja kahel korral sõna *hoor*.

Raamat on tõesti nii halb, nagu kaanel püstoliga eputav lits ja rasvjuustega kurimees arvata lubavad (Areen 27.11.03)

Või öelda, et mingil moel päästis hoor mu elu. (Areen 04.12.03)

!-/ need mõnusad suhtekorraldajad ja reklaamimehed, kes tööst vabal ajal haaravad mikrofone ning kukuvad laduma riime gängidest, mentidest, narkost ja litsidest !-/ (Areen 06.11.03)

Ühel korral esines ajalehetekstis sõna *litapoeg*. Sõna *litapoeg* on kasutusel sõimunimetusena, mis ei tähenda otseselt, et sellise sõnaga nimetatud isik on seksuaalselt ebamoraalne, vaid see võib märkida ka lihtsalt alatult ja väärilt käituvat inimest. Tekstis kasutatakse seda sõna eurooplaste märkimiseks, nii et sooline eristus jääb tagaplaanile. Sõna ehitust silmas pidades tuleb märkida, et halva moraaliga isikuteks tembeldatakse eelkõige naisi: *litapoeg* saab olla see, kelle ema on *lita*.

Ainult neil litapoegadel pole tänutunnet, naiselikud eurooplased peesitavad oma heaolus (mis on loomulikult ameeriklaste kingitud), sellal kui meie parimad pojad ja tütreid langevad universaalsete ideaalide nimel. (Areen 04.12.03)

3.2. Põhisõna on sooliselt markeeritud

Teise rühmana vaatlen tuletisi ja liitsõnu, mille põhisõna on sooliselt markeeritud.

Liite ja täiendsõna funktsioon võib sel juhul olla kahesugune:

- 1) liide või täiendsõna võib muuta põhisõna sooliselt vastupidiseks;
- 2) täiendsõna ei muuda sugu, vaid üksnes täpsustab või piirab tähendust.

3.2.1. Täiendsõna või liide on muutefunktsioonis

Siia rühma kuuluvad näiteks positsiooni märkivad sõnad *suurvürstinna* ja *hertsoginna* (*suurvürst* ja *hertsog* tähistavad ühemõtteliselt meest). Siinkohal ei pöörata tähelepanu sellele, kas tuletised tähistavad naissoost valitsejat või valitseja naist, oluline on vaid see, et tuletis tähistab naissoost isikut, kui tuletusalune sõna tähistab meessoost isikut.

Nii mõnedki tarbekunsti- ja skulptuurikogusse kuulunud esemed sai Neff kingituseks oma soosijalt, suurvürstinna Jekaterina Mihhailovnalt, hilisemalt Mecklenburgi hertso-ginnalt. (Areen 06.11.03)

Samasse rühma kuulub ka huvitav tekstinäide nais-*Kaugver*, sest *Kaugver* tähistab kahtlusteta meest.

Veel üks nais-Kaugver. (Areen 25.09.03)

Sellele rühmale on iseloomulik, et põhisõna on alati meest tähistav, sooliselt vastupidine tähendus saadakse naissooliite *-nna* või *nais-*esikomponendi lisamisega.

3.2.2. Täiendsõna on piiravas tähenduses

Teine rühm sooliselt markeeritud põhisõnaga liitsõnu on sellised, kus täiendsõna ei muuda sugu, vaid üksnes täpsustab või piirab tähendust. Selles rühmas on võimalik vaadata, missuguste tunnustega iseloomustatakse rohkem naisi, missuguste tunnustega mehi. Kui isikut iseloomustatakse tema isiklike omaduste järgi (näiteks vanus, elukoht, mis on suhteliselt neutraalne info), siis ei ole erilist vahet meeste ja naiste nimetamisel. Kui aga isikut iseloomustatakse täiendsõnaga tema tegevuse järgi (amet, ühiskondlik positsioon, rühmakuuluvus), siis on alarühmast sõltuvalt sagedamini markeeritud vaid üks või teine sugu. Siia rühma kuulub 11 naist ja 33 meest tähistavat sõna.

Vanus

Tähelepanu väärib asjaolu, et kui meeste kohta on olemas liitsõnad nii vana kui ka noore mehe märkimiseks, siis naist tõstetakse sõnavaraliselt esile eeskätt vanaduse järgi. Areeni vaadeldud numbrites esinesid näiteks nimetused *noormees*, *vanamees*, *vanaeit*, *vana-daam*, *vanamutt*.

Veel tüüpe — a priori seaduskuulekas vanamutt — argikurjuse kehastus, kes oleks võimeline bussijänese võlla saatma /-/ (Areen 27.11.03)

Lõpuks taandub kõik ikkagi seksuaalsusele — ühest Dogville'i sõbralikust vanamehest saab kohe vihapurskur, kui Grace ei luba tal kätt põlvele panna. (Areen 27.11.03)

Noormees publiku hulgast osutab, et paljudes Eesti paikades, näiteks maapiirkondades, polegi inimestel mud teha kui juua. (Areen 04.12.03)

Elukoht

Teine neutraalne tunnus on elukoht (nt *provintsipoiss*, *saaretüdruk*, *külamemm*).

Nali ja tarkus on see aga vist tõesti sellistele külamemmedele, kes moodustavad filmi ülejäänud tegelaskonna. (Areen 25.09.03)

Mäng jätkub — kui suurtel Veneetsias eksponeeritud maalidel oli keskne tegelane üks tark Läänest tulnud õpetaja John Smith, kes uuris provintsipoisse Kaidot ja Markot, siis nüüd näeme samadest maalidest tehtud väiketiraažilist graafikat, mille peale on vildikaga joonistatud Kaido ja Marko naervad näod. (Areen 25.09.03)

Seevastu Masingu saaretüdruku Reriga võiksin iga kell ideaalühiskonda ehitama hakata. (Areen 25.09.03)

Positsioon

Positsiooni märkivatest liitsõnadest on vaid kolm naise kohta. Neist kaks märgivad positsiooni perekonnas (*perenaine*, *koduperenaine*),

ka siis kui sõna on kasutatud metafoorses tähenduses. Sõna *töölistüdruk* märgib aga ühiskondlikku positsiooni.

Kommenteerib Setu Seltsimaja perenaine ja leelokoori Tsibihärbläseq juht Rieka Hörn: "Setu kultuur, millest arvati, et see on minevikku hajumas või kadumas või juba kadunud, on viimase kümne aasta jooksul leidnud ennast noorte hulgas:" (Areen 06.11.03)

Visuaalil on õnnelik koduperenaine, kesk kaunilt läikivaid kodumasinaid. (Areen 04.12.03)

Näiteks tailase Pen-ek Ratanaruangi "Viimast elu univerversumis" mis jutustab enesetapu kinnismõttega noormehest, kes kogemata tapab ühe yakuza liikme, ja töölistüdrukust, kes kogemata tapab oma õe. (Areen 25.09.03)

Seevastu mehi tähistavad sõnad, mida on tunduvalt rohkem, tähistavad nii isiklikku (*ninamees, esimees, õpipoiss, peremees*) kui ka ühiskondlikku positsiooni (*peksupoiss, linnaisa, võimumees, seltsimees, pornokunn*).

QOTSA lihamäest ninamees ja stoner-rock'i seksisümbol Josh Homme on seda aastaid teinud. (Areen 11.12.03)

Enne aegu kokku leppides oli ühistu esimees ühmanud, et tahate neid meie püstisi poste vaadata. (Areen 11.12.03)

Ühes kirjas teeb ta juttu "elu peremeestest" ja "elu rentnikest" (Areen 04.12.03)

Globaalsete brändide (Nike on pidev peksupoiss), suurkorporatsioonide ja reaktsiooniliste ideoloogiate vastasus rüütub Adbustersis üliirooniliste ja satiiriliste pamflettide keelde. (Areen 27.11.03)

Tootmiskoondise Mõök laohoone sõbralik töökollektiiv nimelt saatis ameerika kunstniku farmi 1950. aastate lõpul ühe noore Prževalski hobuse ja kunstnik ei unustanud vene seltsimehi tänamast iga-aastaste tähtpäevaõnnitlustega omaenese käega maalitud postkaartidel. (Areen 04.12.03)

Filmi pealkiri on "Meesus" ja selle autoriks pornokunnina tuntud Aivar Palumäe. (Areen 25.09.03)

Selle laulmine ärritas Moskva võimumehi, kes olid “Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” esitamise sootuks ära keelanud. (Areen 27.11.03)

Sorry, linnaasad, minu meelest olete püüdnud lihtsalt jama ruttu kaelast ära saada, häid mõtteid ei paista kuskilt. (Areen 25.09.03)

Ma ütleks, et olen ja ei ole õvipoisi rollis. (Areen 18.12.03)

Positsiooni märkivates meessoosõnades võib sugu ka hoopis taanduda ja nad võivad tähistada lihtsalt isikut. Eriti torkab see siinsetest näidetest silma peksupoisi kasutamisel, mis analüüsitud tekstis tähistab Nike'i firmat.

Ka sõnad linnaisa ja võimumees tähistavad pigem valitsejat üldiselt, mis torkab silma eriti mitmuslikul tarvitamisel, sest võimul olevaid naisi on põhimõtteliselt ka ju olemas, nagu ka naislinnapäid. Sellest hoolimata on raske ette kujutada, et Eesti press nimetaks naislinnapäid linnaemaks või naispresidenti riigiemaks, kuigi sõna riigiisa on linnaisa kõrval tuntud ja üldkasutatav.

Tegevusala

Teises alarühmas, kus täiendsõna märgib isiku tegevusala, on ülekaalus meest tähistavad sõnad (reklaamimees, muusikamees, müügi-mees, ärimees, lavastajahärra, ehitusmees, raamatukaupmees, hevi-mees, kirjamees, koorimees, ajalehepoiss, rokimees, autopoemee, pillimees, spordipoiss, turvamees, kaameramees). Ajalehetekstis on vaid üksikuid liitsõnu naiste tegevusalade märkimiseks (ärinaine, turvanaine, valvuritädi).

Muidugi on lavastajahärra postmodernismi Kaval-Ants, kes armastab klassikuid oma pillide järgi tantsima panna. (Areen 06.11.03)

Äkki peaks kultuuritegijate poolt nende pingutusi rohkem väärtustama, et sarnaseid ärimehi ja -naisi juurde tekiks. (Areen 18.12.03)

Kui mõtlen Eesti hip-hop-scene'i peale, nii nagu mina seda tunnen — need mõnusad suhtekorraldajad ja reklaamimehed, kes tööst vabal ajal haaravad mikrofoni ning kukuvad laduma

riime gängidest, mentidest, narkost ja litsidest — no tore, aga kogu see värk kõlab ikkagi neetult punnitatult ja kunstlikult (kui instrumentaalid välja arvata, need on teinekord tõesti super, au ja kiitus Criticalile ja teistele). (Areen 06.11.03)

Kogenud muusikamees tuli kiirtellimusega toime rutiini abil, sest helilooja pea on kui ajaloouurija arhiiv. (Areen 27.11.03)

Viimane ei kehti muidugi meeskliendi ja särtsaka turvanaise kombinatsiooni puhul (Areen 11.12.03)

Ka selles rühmas võib märgata meessoosõnade tähenduslikku üldistamist: kui *lavastajahärra* märgib konkreetset isikut ja kindlasti meest, siis sõnad *reklaamimees*, *müügimees* ja *muusikamees* tähistavad pigem sellel alal tegutsejaid üldiselt, kuid on nagu unustatud, et nii reklaami kui muusika alal tegutseb ka naine.

Kuuluvus

Rühmakuuluvust on esile tõstetud vaid meeste puhul, näitematerjali hulgas on näiteks nimetused *KGB-mehed*, *Umblu-mehe*, *Toolimehed*.

KGB-meeste võimuletulek, kapitali taasallutamine riigile — kardan, et seda venelased tahavadki (Areen 27.11.03)

Kirjutavad alla: Rääpar Chalice (keskel) ning Umblu-mehed Raul Saaremets (vasakul) ja Rain Lõhmus. (Areen 25.09.03)

Toolimehe teine kodu. (Areen 06.11.03)

Kui *Umblu-mehed* on selgelt identifitseeritavad vaid meessoost isikutena, siis *KGB-mehed* on jällegi pigem üldine nimetus selles valdkonnas tegutsevate isikute kohta.

Seega saab kinnitust tõdemus, et segarühmi kategoriseeritakse vaid meeste järgi, kuigi KGB-s oli kindlasti ka naine.

Familiaarne nimelisa

Ühe näite võib tuua ka familiaarse nimelisa kohta, seegi tähistab ühemõtteliselt meessoost isikut.

Aga isegi vana Will Shakespeare pole sellise metoodilise järjekindlusega läbi rapitud kui vaene Peet-poiss. (Areen 06.11.03)

3.3. Põhisõna ei ole sooliselt markeeritud

Kolmas suurem rühm liitsõnu ja tuletisi on sellised, kus põhisõna ei ole sooliselt markeeritud, liide või täiendsõna on kasutusel modifitseerivas funktsioonis, määrates isiku soo. Siia rühma kuuluvad *nna*- või *ss*-tuletised, samuti liitsõnad *mees*- või *nais*-esikomponendiga. *nna*-tuletisi kasutatakse Areenis isiku rahvuse või tegevuse märkimiseks.

3.3.1. *nna*-tuletised:

Ainestiku hulgas on 13 *nna*-tuletist, neist viis märgivad rahvust (*kuubalanna*, *eestlanna*, *sakslanna*, *soomlanna*, *taanlanna*), viis positsiooni (*sõbranna*, *kangelanna*, *suurvürstinna*, *hertsoginna*) ja kolm tegevusala (*suplejanna*, *majapidajanna*, *näitlejanna*).

Suured majad, suured musklid, suured neegrid, väikesed kuubalannad hiiglaslike maasturitega — kõik tooted *tarbimisahelas on Extra Large ja King Size*. (Areen 25.09.03)
/-/ Klenskajale käratati “Pole tarvis nii palju häälega rääkida!” ja *näitlejanna* improviseeris edasi. (Areen 18.12.03)

Just tema majas toimuvadki sündmused, mille osalisteks on tema tütar, imeilus ja haige hoolealune, Lääne-India päritolu majapidajanna ja veidratel asjaoludel ammu surnud naine. (Areen 06.11.03)

Meessooliiteid eesti keeles ei ole. Samas sooliselt markeerimata mõiste puhul ei peeta vajalikuks eraldi nimetada, et kõne all on mees (näit *kuubalanna* on tavaline sõna, aga raske on ette kujutada teksti, kus võiks esineda sõna *meeskuubalane*).

3.3.2. ss-tuletised

Materjali hulgas on ka kolm võõrsõnatüvest moodustatud ss-liitega naissoosõna, mis tähistavad ametit: *poetess*, *lennukistjuuare*, *direktriss*. Kategoriseerimise põhimõte on sama mis eelmises rühmas.

Lisaks Aapole on tuntumatest kultuuriinimestest selle bändiga seotud poetess Kauksi Ülle ning näitleja ja luuletaja Merle Jääger. (Areen 06.11.03)

Veel piinlikum, et Tartu avamisel olid küll Läti suursaadik ja Eesti Kunstimuuseumi direktriss. Tartust aga ei kohalikke linnaisasid, rääkimata tallinlastest. (Areen 27.11.03)

Aga seekord lennukistjuuare õnnitles, kui mulle ajalehe andis. (Areen 18.12.03)

3.3.3. Soolise täiendsõnaga liitsõnad

Kui liited on ainult naissoo tähistamiseks, siis liitsõna esikomponendiga on võimalik esile tõsta kõnealuse isiku ükskõik kumba sugu. Tegemist on peamiselt ametinimetustega, kuhu lisandub ka mõni muud ühiskondlikku seisundit märkiv sõna:

ametinimetused: *meeskirjanik, meesnäitleja*
naisnäitleja, naisartist, naisõpetaja,
naisajakirjanik, naisdelegaat, lesbikirjanik;
 positsioon: *naisliige*
meesarmuke, meesklient, meesolend;
 iseloom: *meeshüsteerik..*

Või imelik väide, et Eestist Rootsi läinud optimistlik naisõpetaja sureb seal paar kuud pärast lapse sünni koduigatsusse. (Areen 25.09.03)

Zohneri "Kalevipoeg" tundub olevat pea ainuvõimalik just VAT Teatris, kus meesnäitlejad saavad demonstreerida oma ülihead füüsilist vormi ja kehalist väljendusrikkust, mis muidu on teadupärast eesti teatri murelaps. (Areen 11.12.03)

Soomerootsi nüüdisaegse meeskirjaniku nutulaulu lugedes jääb esialgu mulje, et ongi täitunud feministide unistus: mees on pehme ja väljendab tundeid. (Areen 27.11.03)

Terroristide grupi naisliige (Maya Sansa) hakkab tasapisi Morole kaasa tundma ja mõtlema, et maailmarevolutsioon üle laipade polegi vist kõige parem idee... (Areen 25.09.03)

Rooma lähedalt leiti keiser Hadrianuse meesarmukese mälestuseks püstitatud templi varemed. (Areen 27.11.03)

“Kentauri” köitvuse üheks põhjuseks kahtlemata ongi, et sündmuste keskpunktis asub “kastreerimata” — omnipotentne ja megalomaaniline — meesolend, kelle olemasolusse inimkond (vähemalt kirjanduses ja unenägudes) siiani usub. (Areen 06.11.03)

Finlandia kirjandusauhinna pälvis lesbikirjanik Pirkko Saisio. (Areen 11.12.03)

Baturinil on hüsteerikutele palju pakkuda — kuid tähelepanu, just meeshüsteerikutele (kuigi hüsteeriat on ajalooliselt seostatud ühe naiseliku elundiga). (Areen 06.11.03)

Soolise täiendsõna puhul on naissoo eraldi väljatoomine ülekaalus. Ametinimetuste hulgas on ainult üks soo järgi kategoriseeritud meeskirjanik.

Ühiskondlikult kategoriseerimata on liige ja olend, mille puhul soo märkimine on neutraalne info (naisliige, meesolend). Ka meesarmuke on siinses kasutuses põhjendatud rõhutamine, sest nagu lausest näha, on tegemist mehe armukesega, kes on üldjuhul naine.

Seevastu tundub, et ameteid peetakse üldjuhul meestele kuuluvaks, sest nende puhul tõstetakse soospetsiifiliselt esile sagedamini juhud, kus tegemist on naisega.

Eraldi kommenteerimist väärib juhtum, mida Areen nimetab pealkirjas lesbikirjanik Pirkko Saisio. Autor sai 2003. aastal soome kirjanduse aastapremia. Soome ajalehed kirjutasid sellega seoses temast väga palju, ka tema seksuaalsest eelistusest ja premia loovutamistest homoseksualistide SETA-ühingule. Aga mitte kordagi pole tema ametinimetust kirjanik sooliselt ega seksuaalselt markeeritud, vaid nimetusena on kasutatud üksnes kirjanik Pirkko Saisiot.

4. Kokkuvõtteks

Võrreldes mehi ja naisi märkivaid sõnu, võib öelda, et mõnedes liit-sõnades (nt positsiooni märkivates sõnades *linnaisa* ja *võimumees*) on sõnal *mees* sooline tähendus taandunud ning selle sõnaga märgitakse pigem vaid ühiskondlikku positsiooni. Isiku naissugu rõhutatakse aga naissooliitega (*kuubalanna*, *suurvürstinna*), varudes sellega liiteta alussõna tähenduse pigem meessoost isikule. Seega võib öelda, et meessugu märkiv sõna on tähendusalus, millest moodustatakse liitega naissoost isikut märkiv sõna. Alles naiste siirdumine meeste aladele on sundinud kasutusele võtma naissooliite või *nais*-esikomponendi. Samal eesmärgil on kasutusele tulnud ka *mees*-esikomponent. Andrus Saareste “Eesti keele mõistelises sõnaraamatus” sellise struktuuriga sõnu ei ole, seevastu “Eesti keele seletussõnaraamatus” on 41 *nais*-algulist liitsõna ja 18 *mees*-algulist liitsõna (vt Olt 2002). Vanadest ajalooliselt meestele kuulunud töövaldkondadest annavad aga kinnitust *mees*-lõpulised ametinimetused, millest üksikud on hiljem saanud ka *naine*-lõpulised vasted. Ajalehekeel võimendab ühiskonnas juurdunud arusaama, et naise seksuaalne vabameelsus on teravalt vastuolus ühiskonnas kehtivate moraalinormidega. Ajalehenumbrites esines tugevalt negatiivse konnotatsiooniga sõnu *lits* ja *hoor*, kuid meeste kohta sellised sõnad puudusid. Selle põhjuseks on ka asjaolu, et eesti keele sõnavaras mehe seksuaalset vabameelsust teravalt hukkamõistvad sõnu ei ole (vt Olt 2002) ning seetõttu ei saa ka mehi niisuguste sõnadega nimetada. Naiste puhul tõstetakse esile just nende vanust (*vanaeit*, *vanamutt*). Sealjuures mitmed vana naist märkivatest sõnadest on negatiivse varjundiga. Meeste puhul märgiti vaadeldud ajalehenumbrites nii nende noorust kui ka vanust (*noormees*, *vanamees*).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et sooliselt markeeritud sõnavara kasutamine peegeldab ühelt poolt ajalugu (meestel on olnud ühiskonnaelus kõrgem positsioon ning suurem sõnaõigus) ja selle muutumist (*nais*-esikomponendiga sõnadega märgitakse naisi, kes on siirdunud traditsioonilistesse meestele kuulunud elualadele) ja teisalt tänapäevaseid arusaamu meeste ning naiste rollidest.

KIRJANDUS

- Cameron, Deborah 1992.** *Feminism and Linguistic Theory*, New York: St. Martin's Press.
- Erinevad, aga võrdsed 2003.** Kadi Mänd (toim.). Tallinn: ÜRO Rahvastikutufond, Sotsiaalministeerium.
- Karlsson, Fred 1974.** Sukupuoliroolien kielelisistä heijastumista. — Sananjalka 16, 24–33.
- Koivunen, Anu, Liljeström, Marianne 2003.** Võtmesõnad. 10 sammu feministliku uurimiseni. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Nuolijärvi, Pirkko 1992.** Naisen kielet: nouseva ja laskeva vesi, rajaton tila. — Yli-Vakkuri, V., Länsimäki, M., Nyman, A. (toim.), Yhteiskunta muuttuu — kieli muuttuu. Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja. Porvoo: WSOY 46–65.
- Olt, Kerli 2002.** Mees ja naine sõnaraamatutes. Bakalaureusetöö Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Olt Kerli (ilmumas), Mees ja naine sõnaraamatutes.** — Ariadne Lõng.
- Põldsaar, Raili 2001.** Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. — Ariadne Lõng 1–2, 99–106.
- Ross, Kristiina 1996.** Naine eesti keele grammatikas. — Vikerkaar 11–12, 102–106.
- Spender, Dale 1980.** *Man Made Language*. London: Routledge and Kegan Paul.